

Володимир Пришляк

КОЗАЦЬКИЙ ГЕТЬМАНАТ ЧАСІВ ДАНИЛА АПОСТОЛА: ПРОТИРІЧЧЯ МІЖ ГЕТЬМАНСЬКОЮ ТА ІМПЕРСЬКОЮ СИСТЕМАМИ ВЛАДИ*

Проблеми конфлікту та порозуміння у політичній сфері добре видно на прикладі взаємовідносин у козацькому Гетьманаті другої чверті XVIII ст. Цей період, позначений короточасним відновленням гетьманської моделі влади за правління Данила Апостола, наочно продемонстрував увесь спектр суперечностей всередині затяжного політичного конфлікту між різними системами влади: з одного боку, між старожитнім гетьманським укладом козацької автономії, з другого – між просвітницько-абсолютистським штампом імперського управління щодо привабливої окраїни новопосталої Російської імперії.

Конфліктність моменту визначалася в цьому доволі короткому історичному відтинку насамперед тяжким вантажем п'ятирічних зловживань Першої Малоросійської колегії та певною лібералізацією урядової політики Росії щодо української автономії у другій чверті XVIII ст. Негативний шлейф від «діянь» бригадира С. В. Вельямінова «со товарищи» призвів до значного напруження обстановки і гострого неприйняття російських порядків. «Зоряний час» «російського Голіафа» – князя Олександра Даниловича Меншикова, натомість, вирізнявся певною лібералізацією суспільно-політичних відносин, послабленням жорсткого післямазепинського режиму в Україні та відновленням основних засад козацької автономії.

11(22) лютого 1726 р. Верховна таємна рада як вищий орган виконавчої влади тодішньої Російської імперії, що була створена іменним указом імператриці Катерини I від 8 лютого 1726 р. (до складу ради входили канцлер граф Г.І. Головін, фельдмаршал князь О.Д. Меншиков, генерал-адмірал граф Ф.М. Апраксін, дійсний таємний радник граф П.А. Толстой, князь Д.М. Голицин і граф, барон А.І. Остерман¹), запропонувала проект реформ в Україні. Як свідчать записи у протоколах засідань Верховної таємної ради, 11 лютого 1726 р. було вирішено:

---

* В основу статті покладено доповідь, виголошену на міжнародному науковому семінарі «Конфлікт та порозуміння в історії середньовічної і ранньомодерної Європи», що відбувся 5–7 жовтня 2005 р. (Рівне–Острог).

¹ Павленко Н.И. Катерина I. – М., 2004. С. 77–78.

«1-е. Прежде войны съ Турками, приласкать Малороссянъ, позволивъ имъ выбрать изъ себя въ Гетманы. 2-е. Подати съ нихъ собираемые отъменить, а поступать ва разсужденіи сборовъ на жалованье и содержание войскъ какъ бывало прежде при Гетманахъ. 3-е. Судъ и расправу производить имъ самимъ, и одни апелляціонныя дѣла отправлять въ Малороссійскую Коллегію»².

Подібного змісту була і заява нового імператора Петра II у Сенаті 21 червня 1727 р.:

«... в Малоросии, к удовольствию тамошняго народа, постановить, по прежнему обыкновению Гетмана и прочую Генеральную старшину во всем на тѣх пунктах, на которыхъ народ сей вступил сначала в подданство Россійской имперіи»³.

Паралельно з цим відбулося «приласкание» козацької старшини, заарештованої у другій половині 1723 р. – на початку 1724 р. у справі Полуботка: згідно з указом Катерини I від 8 лютого 1725 р. уцілілих козацьких очільників було звільнено. Власне, навесні 1727 р. на імператорський трон вступив неповнолітній Петро II, тож «світліший князь» О. Меншиков фактично отримав всю повноту влади. Певною мірою на знак подяки українцям, в першу чергу, миргородському полковнику Данилові Апостолу та його синові Петрові за підтримку в непевні часи та вірну службу на стрімкому, але непростому шляху просування до найближчого і найпершого оточення імператорського трону, О. Меншиков сприяв формальному відновленню давніх прав і вольностей в Малоросії. Тим паче, він був вельми зацікавлений у стабільності та прогнозованості ситуації в козацькій автономії, де були його найприбутковіші маєтки, зокрема, Почепська волость, яку подарував йому тодішній гетьман І. Скоропадський. Для того, щоб прибрати до рук – «примежувати» до неї Мглинську, Бакланську і частину Стародубської сотень, під виглядом з'ясування питання про розквартирування драгунських полків О. Меншиков з кінця 1719 р. до половини 1720 р. спеціально перебував на території Гетьманщини⁴. Приязельство ж Д. Апостола з О. Меншиковим тягнулося ще з часів його довголітнього врядування у Миргородському полку. Про це свідчить доволі інтенсивне, особливо з боку Д. Апостола, листування за 1720–1727 рр., яке у 1908 р. виявив І. Джиджора⁵. Тому не дивно, що 7 травня 1720 р., наприклад, Д. Апостол доволі бучно – з корогвами, трубами, литаврами і почтом під звуки салюту з 11 гармат зустрічав О. Меншикова у

² Протоколы Верховнаго Тайнаго Совѣта (1726 – 1730 года). [СПб.], 1880. С. 2.

³ Там само. С. 51.

⁴ Лазаревский А. Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1888. Т. I: Полк Стародубский. С. 279; Лазаревский А. Для чего и в какой обстановке приезжал кн. Меншиков в Малороссию в 1720 году // Киевская старина. 1895. Т. XLVIII. № 2 (Февраль). С. 49–50.

⁵ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). Ф. 198 (Меншиков А. Д.), оп. 1, д. 1083, л. 1–86 об.; копії – у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 309 (НТШ), оп. 1, спр. 2491, арк. 1–94.

своїй родовій осілості Сорочинцях, а потім – 15 травня проводжав його з Гадяча, де господарем замку на той час був Михайло Турковський, згодом генеральний писар, і де також були маєтки «світлішого»⁶.

Реставрація «прежней формы правления» у вигляді гетьманату була не просто великодушним і добрим жестом першої особи з оточення нового і юного російського правителя. О. Меншиков прагнув також зайняти та утримати унікальне місце в господарстві козацького Гетьманату: подаровані й майбутні набуті маєтки, передусім у північних полках, мали функціонувати за російським зразком, на що новоспечений генералісимус дуже розраховував. Ще однією важливою причиною такої неочікувано-поспішної лібералізації урядової політики стосовно України була неминучість чергового російсько-турецького конфлікту, у вирішенні якого без українського козацтва годі було б обійтися. Враховуючи неспокійну зовнішньополітичну обстановку, 16 (27) червня 1727 р. Верховна таємна рада ухвалила рішення про перенесення українських справ із Сенату до Колегії іноземних справ⁷. Сюди ж 18 (29) серпня 1727 р. були перенесені справи з Синоду⁸. Так із переплетіння загальнодержавних і приватних чинників впливло «соизволение быть гетманом миргородскому полковнику Данилу Апостолу»⁹.

До 23 червня 1727 р. були підготовлені необхідні документи, а саме – грамоти про вибори гетьмана, інструкції таємному царському радникові та новопризначеному міністру при гетьмані Ф.В. Наумову, так звані секретні пункти, та формуляр присяги¹⁰. З 18 вересня 1727 р. у Глухові, тодішній гетьманській столиці, розпочалася його відповідальна місія. «По высочайшем Вашего Императорского величества определению и указу прибывши в Малую Россию вашего Императорского величества тайный советник и министр Г[ос]п[од]и[н] Наумов для Елекции Гетманской в Глухов»¹¹ мав таємну інструкцію – «особливи секретные пункты»¹². Від Верховної таємної ради йому наказувалося «предостерегать и путь к тому предуготовить, чтоб, конечно, его, Данила Апостола, а не иного кого в гетманы народ избрал». Він же оголосив і текст царської грамоти від 12 травня 1727 р. про дозвіл на

⁶ Журнал 1720 году // Труды и дни Александра Меншикова. Повседневные записки делами А. Д. Меншикова 1716–1720, 1726–1727 гг. / Публ. С.Р. Долговой и Т.А. Лаптевой. – М., 2004. С. 364.

⁷ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису НАНУ (далі – НБУВ. ІР). Ф.160, № 1123, арк. 1–1 зв.

⁸ Сборник РИО. СПб., 1888. Т. 63. Изд. под ред. Н. Ф. Дубровина. Ч. 3. С. 270.

⁹ Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. К., 2007. С. 415.

¹⁰ РГАДА. Ф. 13, оп. 1, д. 15, л. 52–75 об.

¹¹ РГАДА. Ф. 248 (Правительствующий Сенат), оп. 29, д. 1793, л. 631.

¹² Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади у першій третині XVIII ст. та саму публікацію документу під назвою «Пункты секретные тайному советнику Федору Наумову» // Український історичний журнал. 1993. № 2, 3. С. 70–75.

гетьманські вибори¹³. 1 жовтня цього ж року в гетьманській столиці царським урядом фактично 73-річного претендента Данила Апостола було затверджено – «жаловано в гетмани» на генеральній раді¹⁴. Про це свідчить «Доношення Тайного Советника Наумова о избрании 1 Окт[ября] в Гетманы миргородского полковника Даниила Апостола с приложением подлинной его Его присяги» від 2 жовтня 1727 р.¹⁵. 21 січня 1728 р. датовані «Отпуски указов из Иностранной Коллегии к находящемуся при гетмане тайному советнику Федору Наумову, с доношениями от него»¹⁶.

Незабаром між Д. Апостолом і Ф.В. Наумовим спалахнув конфлікт, про що промовисто свідчить інша справа – «О донесениях гетмана Даниила Апостола на тайного советника Наумова», де містяться протоколи допитів Наумова від 21–23 серпня 1728 р. щодо його зловживань¹⁷. Гетьман, зокрема, повідомляв про невинуватого лобіювання таємного радника під час кадрових призначень серед козацької старшини (поміж іншим, йшлося про кандидатуру на генерального писаря Михайла Турковського, якого, ймовірно, через нав'язливу та надмірну опіку Ф. Наумова Д. Апостол спершу не сприймав на цій посаді, аргументуючи, що той «в званію Писарском нъкогда не бывал и в том неискусен»¹⁸. Гетьман справедливо відзначив неправомірне запровадження повинностей для козацького стану нарівні з селянами («купно с мужиками сено... три дня косили») та поборів («і в 1727 г. с тех козаков поборы по два талъра, по четверику жита и по полтора глуховской мѣры з двора, також баранов, кабанов, гусей, уток, кур и прочее с нихъ брали») у с. Литвиновичах Глухівської сотні Ніжинського полку, яким після генерал-майора С. Вельямінова володів Ф. Наумов¹⁹. У донесенні Д. Апостола йшлося також про фактичне приниження та образ – «безчестія и ругательства» стосовно полковників – прилуцького Гната Галагана, переяславського Василя Танського, «соопределенного волными голосами в генеральние хорунжие» Андрія Миклашевського, бунчукового товариша Григорія Скорупки та багатьох інших, яких таємний радник «безчестними бранил словами»²⁰.

¹³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК). Ф. 51 (Генеральна військова канцелярія), оп. 3, спр. 2249, арк. 24; спр. 2253, арк. 5.

¹⁴ Церемонія елекції Д. Апостола у Глухові детально описана у щоденнику бунчукового товариша Якова Марковича: Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.). Ч. 2: 1726–1729 гг. К., 1895. С. 179–180; *Аркас М.* Історія України-Русі. К., 1990 [Факс. вид.]. С. 310.

¹⁵ Архив внешней политики Российской империи Историко-документального департамента МИД Российской Федерации (далі – АВПРИ). Ф. 124 (Малороссийские дела), оп. 124/1, 1727 г., д. 21, л. 1–4.

¹⁶ АВПРИ. Ф.124, оп. 124/1, 1728 г., д. 4, л. 1–3.

¹⁷ РГАДА. Ф. 13, оп. 1, д. 15, л. 75 об.

¹⁸ Там же. Л. 13 об.

¹⁹ Там же. Л. 26.

²⁰ РГАДА. Ф. 13, оп. 1, д. 15, л. 14 об., 17–24, 26.

Елекція гетьмана все ж повертала надію козацької старшини на відновлення колишніх прав і вольностей. У грудні того ж року до царя відбула по-вноважна делегація у складі ніжинського полкового судді Михайла Забіли, гадяцького полкового судді Мартина Стишевського, прилуцького сотника Григорія Стороженка і переяславського полкового осавула Луки Васильєва з подякою цареві за дозвіл обрати гетьмана і скасування Першої Малоросійської колегії. У новій російській столиці цар не лише обдарував їх подарунками, але й відпустив з ними соратників опального наказного гетьмана Павла Полуботка – Івана Чарниша, Василя Жураковського і Якова Лизогуба, які досі перебували в Санкт-Петербурзі. Проте для певної гарантії, щоб Д. Апостол бува не пішов Мазепиним шляхом, у столицю було спеціально викликано сина новопризначеного гетьмана Петра, який мав мешкати тут як заручник. Власне, Петро Апостол – з 1728 р. лубенський полковник – залишив цікавий щоденник про події за 1725–1727 рр.²¹, можливо, й спеціально написаний французькою мовою, щоб поставити мовний бар'єр на окремі відомості, не призначені для особливого афішування та розголосу.

Російська сторона явно недооцінила «старого-нового» козацького володаря, бо мала би пригадати, що саме Д. Апостол 1 жовтня 1723 р. був першим серед авторів та підписантів «Коломацьких чолобитних», в яких ішлося про відміну зборів, запроваджених Малоросійською колегією, та порушено наболіле питання про вибори гетьмана²². У лютому 1728 р. новообраний гетьман виїхав до Москви на пишні урочистості з нагоди коронації юного імператора Петра II – сина царевича Олексія Петровича. 12 березня він подав через канцлера і президента Колегії закордонних справ графа Г.І. Головкина цареві петицію про відновлення старих державних прав Гетьманської України на основі «Березневих статей» 1654 р.²³. У «Просительных статейных пунктах»²⁴, зокрема, йшлося про: 1) відновлення Київської митрополії; 2) заборону духовенству і монастирям на купівлю козацьких земель й отримання маєтностей за заповітами; 3) узаконення самостійного судочинства та видрук «Прав малоросійських»; 4) виведення з тих міст Гетьманщини, де вони раніше не

²¹ Дневник Павла Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.) / Публ. А. Лазаревского // Киевская старина. 1895. Т. L. № 7 (Июль) (№ 8 (Август)). С. 100–155.

²² Черниговская летопись по новому списку (1587–1725). Коломацкия челобитныя: Приложения / Публ. А. Лазаревского // Киевская старина. 1890. Т. XXIX. № 6 (Июнь). С. 104–110.

²³ Краткий журнал о поездке в Москву гетмана Д. Апостола 9 февраля – 6 сентября 1728 г. // НБУВ. ІР. Ф. VIII, спр. 162, арк. 1–128; Материали для отечественной истории / Изд. М. Судиенко. К., 1853. Т. I. С. 1–124; Протокол отпускных писем за гетмана Апостола 1728 года тут и по отъезде его вельможности записки щоденния при конце того ж года 1728 / Публ. М.Е. Слабченка. Одесса, 1913.

²⁴ Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА). Ф. 864 (Военно-ученый архив), оп. 16, д. 41, л. 1–23 об. (чернетка – арк. 1–9 зі вставками тексту – арк. 9–23 зв.). «Просительные пункта» – текст копії із 20 пунктів міститься також у рукописному збірнику XVIII ст. з колекції М. Судієнка під назвою «Исторія Казацкая, откуда они произошли, о воинѣ Хмельницкаго съ ляхами, штатѣ гетмановѣ, челобитныя и др.» // НБУВ. ІР. Ф. VIII (Київ. університет св. Володимира), спр. 150м/50, арк. 174–187 зв.

дислокувались, російських гарнізонів; 5) про повернення документів, забраних у Павла Полуботка і генеральної старшини під час арешту; 6) про можливість повернення запорозьких козаків на старі місця; 7) про облаштування «Малоросійського двору» тощо²⁵. Крім того, власне на початку березня 1728 р. відбулися довгі приватні переговори між гетьманом разом з полковниками та іншою козацькою старшиною і Г.І. Головкиним безпосередньо «о нуждах малороссийских», тож 18 березня до 20 статей додано ще 15, які загалом мали сприяти розширенню засад автономії для козацького Гетьманату. В Архіві зовнішньої політики Російської імперії вдалося виявити справу, датовану 22 серпня 1728 р., під назвою «Челобитье Гетмана Даниила Апостола именем Малороссии о подтверждении Малороссийских прав, порядков, и волностей Войсковых на основании бывшем при гетмане Хмельницком, тут же и ответ на восемь Гетманских Статей»²⁶.

У ході контрреформ 1727 р. російський уряд ліквідував деякі найбільш радикальні нововведення, запроваджені у 1722–1725 рр., зокрема, через значні фінансові махінації зловісної Першої Малоросійської колегії. По суті, було повернуто зовнішню видимість автономного устрою без відповідного реального його змістового наповнення. Яскраве тому підтвердження – «Рішительні пункти»²⁷ за підписами канцлера Г.І. Головкина і А.І. Остермана, дані гетьману 22 серпня 1728 р. як відповідь царя на його «Просительные статейные пункты». «Рішительні пункти» склалися з 20 параграфів і носили повний заголовок: «Решения, учиненного по Его Императорского Величества указу в Верховном Тайном Совете на поданное прошение Войска Запорожского обоих сторон Днепра Гетмана Апостола (22 августа 1728 г.)»²⁸.

Таким чином, вперше за всю практику українсько-російських відносин після Переяслава 1654 р. своєрідний договір між гетьманом, який вступає на посаду, і царським урядом постав не у вигляді традиційних статей, а набув форми спеціального зводу правових норм. Характерно, що майже услід – 7 вересня 1728 р. Данилові Апостолу була надана грамота на пергаменті Петра II

²⁵ Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко. К., 1853. Т. I. С. 23–25.

²⁶ АВПРИ. Ф. 124, оп. 124/1, 1728 г., д. 41, 19 л.

²⁷ РГВИА. Ф. 864, оп. 16, д. 40, л. 3–15 об.; Российская государственная библиотека, Научно-исследовательский отдел рукописей (далі – РГБ. НИОР). Ф. 159 (Коллекция Н. Маркевича), д. 26, л. 67 об. – 74 об., 333–337 об.; Решительные пункты // НБУВ. ІР. Ф. II (Історичні матеріали), спр. 5041, арк. 1–8; Там само. Ф. VIII, спр. 150, арк. 188–197 – у згаданому рукописному збірнику-скрипторію копій документів примірник XVIII ст. під назвою «*Рѣшеніе учиненное по его императорскаго величества Указу в верх[овн]омъ Тайном Советѣ на поданное Прошеніе войска Запорожскаго обоихъ сторон Днѣпра Гетмана з[ос]н[о]д[и]на Апостола*».

²⁸ Опубл.: Полное собрание законов Российской империи съ 1649 года. СПб., 1831. Т. VIII: (1728–1732). № 5324. С. 75–82; Протоколы Верховного Тайного Совета (1726–1730 года). С. 85–95; *Бантыш-Каменский Д.Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. К., 1993. [Репр. вид.] С. 438–441; *Ригельман О.І.* Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. К., 1994. С. 625–633.

на підтвердження його гетьманського уряду, що скріплювала попередню царську грамоту від 20 червня 1727 р.²⁹.

В історичній літературі «Рішительні пункти» потрактовані як свого роду основна конституція козацького Гетьманату, що діяла до самого кінця його існування. Михайло Грушевський одним з першим в українській історіографії на початку ХХ ст. висловився про «Рішительні пункти» як про резолюцію уряду, що встановлювала «точні підвалини нової української конституції»³⁰. Його учень, дослідник цього періоду Іван Джиджора в листі до свого наукового керівника від 2 (15) червня 1908 р. писав з Москви, що в Московському архіві Міністерства юстиції (зараз у фондах РДАДА) «знайшов масу документів, які освітлюють закулісну роботу російських інстанцій (резидента, Колегії [и]ностр[анних] дель і Верх[овного] Т[айного] Совѣта), якої результатом була конституція – т. зв. рішительні пункти, і боротьбу Апостола проти тих обмежень. Дальше я знайшов теж подяки від усіх полків з 1728 р. за затверженне А[посто]ла гетьманом саме ті, про котрі я писав – то були подяки за обіцянку привернення гетьманства. Ті подяки з одного боку цікаві своїм змістом (зазначення своєї державно-правної окремішності) і підписами всіх старшин аж до вїтів включно (се все оригінали і підписи власноручні – очевидно тих хто вмів писати), а з другого боку цікаві як документ, що тодішне наше правительство уміло робити «*Slimmung – vox populi*»³¹. На думку Олександри Єфименко, за своїм змістом «Рішительні пункти» більше нагадували милостивий маніфест, аніж договірні статті попередніх гетьманів³². Конфірмовані «Рішительні пункти» пізніше іменував основною конституцією до кінця самого існування Гетьманщини Дмитро Дорошенко³³. Андрій Яковлів справедливо зауважив, що саме в «Рішительних пунктах» набула свого довершення заміна традиційної двосторонньої договірної форми легітимації українсько-російських відносин «указною» формою³⁴; вперше її випробував Петро I в «Решетилівських статтях» з гетьманом Іваном Скоропадським у 1709 р., коли договір, що ґрунтувався на «Березневих статтях» 1654 р., був сформований з двох частин – прохання гетьмана і «Ріши-

²⁹ Дніпропетровський історичний музей ім. акад. Д.І. Яворницького, КП–38875 / Арх. – 887, арк. 1–6; Текст жалуваної грамоти на гетьманство опубл.: *Рігельман О.І.* Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. С. 633–635; *Яворницький Д.* Нариси з історії запорозьких козаків та Південної України // Твори у 20 томах. К.; Запоріжжя, 2004. Т. 1. Серія: Історія, краєзнавство, археологія. С. 326–327.

³⁰ *Грушевський М.С.* Очерк истории украинского народа. К., 1991. 2-е изд. С. 256.

³¹ ЦДАУК. Ф. 1235 (Грушевські – історики і філологи), оп.1, спр. 447, арк.186 зв. – 187; Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд. С.Панькова, В.Пришляк (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. IV). К.; Нью-Йорк, 2008. С. 169.

³² *Єфименко А.Я.* История украинского народа. К., 1990. С. 311.

³³ *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України. Львів, 1991. Т. II. С. 410.

³⁴ *Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках // Праці Українського наукового інституту. Варшава, 1934. Т. XIX. Серія правнича, кн. 3. С. 159.

тельного указу» Петра І³⁵. Автор фундаментальної монографії про гетьманство Д. Апостола Борис Крупницький слушно показав «Рішительні пункти» у світлі «свого роду конституційної гарантії державного існування Гетьманщини після відновлення гетьманату»³⁶. В особистому фонді Бориса Крупницького (1894–1956) в Архіві Українського вільного університету в Мюнхені досі зберігається рукопис неопублікованої статті історика «До історії «Решительных пунктовъ 1728 р.»»³⁷. «Указом» царського уряду гетьманові, в якому зовсім не згадується про договір України з російським урядом, назвала їх Наталя Полонська-Василенко³⁸.

Прагнучи уніфікувати кадрову політику в козацькому Гетьманаті за імперським взірцем, 16 грудня 1728 р. Верховна таємна рада визначила табель для генеральної старшини. Таким чином було порушено право виборів у Війську Запорозькому, де «старшину і сотників волными голосы»³⁹ споконвіку обирали, або ж віддавали пріоритет гетьману у цьому питанні. За підписом канцлера графа Г. Головкина, князя В. Долгорукого і В. Степанова були затверджені імена кандидатів на посади генеральної старшини, обраних під час гетьманської елекції у Глухові та представлених Апостолом у своєму листі від 7 липня 1727 р., а саме: генеральний обозний – Яків Лизогуб, генеральні судді – Михайло Забіла та Андрій Кандиба, генеральний писар (до указу) – Михайло Турковський, генеральні осавули – Іван Мануйлович і Федір Лисенко, генеральний хорунжий – Яким Горленко, генеральний бунчужний Іван Борозна. Відповідний указ про це було надіслано в Іноземну колегію⁴⁰. У цьому контексті характерний лист від 20 січня 1729 р. ніжинського полковника Івана Хрущова до гетьмана, в якому він повідомляє про приїзд російського представника В. Велецького для спостереження за виборами полкової старшини і сотників на вакантні місця⁴¹.

Конфліктні ситуації в козацькому Гетьманаті часто-густо спричиняли таємні письмові та усні розпорядження, що надавалися царським міністрам для контролю над «Малоросією». «По инструкции... да сверх инструкции», зокрема, ще найпершому резидентові Ф.В. Наумову було наказано не лише слідкувати за виборами й усіма кроками гетьмана, але й «по избрании гетмана

³⁵ Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. К., 1998. С. 59–60.

³⁶ Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол та його доба (1727–1734). Авґсбург, 1948. С. 60; *Krupnitskyj B. Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917. Wiesbaden, 1963. S. 181.*

³⁷ Крупницький Б. До історії «Решительных пунктовъ 1728 р.» // Архів УВУ. Ф. 5, № 50, арк. 1–15; <http://www.archives.gov.ua/Arch Ukr/f-UVU-Krupnitsky: rft>.

³⁸ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. К., 1992. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. С. 86.

³⁹ РГВИА. Ф. 864, оп. 16, д. 40, л. 5.

⁴⁰ Сб. РИО. СПб., 1893. Т. 84: Протоколи, журнали и указы Верховного Тайного Совета / Изд. под ред. Н.Ф.Дубровина. Т. VI (июль–декабрь 1728 г.). № 271. С. 705–708.

⁴¹ РГБ. НИОР. Ф. 159, д. 26, № 522, л. 1.

выбрать правильно кандидатов в генеральную старшину»⁴², а також регулярно доносити в Колегію іноземних справ «с приложением своего мнения»⁴³. Із Глухова він надсилав свої донесення до січня 1729 р.⁴⁴. Ф.В. Наумов не був єдиним резидентом при гетьмані. З червня 1729 р. до Д. Апостола був прикріплений інший резидент – князь О.І. Шаховський. Відомо про його «репорти» в Колегію іноземних справ за 1729–1731 рр.⁴⁵. Влітку 1731 р. до особи гетьмана резидентом було приставлено полковника Р.С. Тургенєва. З 1733 р. свої донесення про справи в Гетьманаті уже слав у своїх «репортах» і «екстрактах» новий резидент С.К. Нарішкін⁴⁶. 30 липня 1733 р. імператриця Анна Іоанівна визначала «нашему генералу Семену Нарішкіну» «по-прежнему о сем в нашу Колегию Иностранных дел писать»⁴⁷. За підписом канцлера, графа Г.І. Головкина, В.С. Степанова і П.В. Курбатова 14 травня 1733 р. Нарішкіну були надані шість «пунктов секретних»⁴⁸. У другому пункті, зокрема, наголошувалося, щоби «усматривать ему заранее чтоб в чины верные и доброжелательные ея императорскому величеству и природные тех малороссийских городов люди произведены были. И о том доносить наперед»⁴⁹.

Суперечливі моменти між двома гілками фактичної влади породжувала подвійна модель адміністративно-територіального, а, відтак, і політичного поділу козацького Гетьманату. Запроваджена за часів Петра I від 1708 р. Київська губернія стала першим чужорідним адміністративно-політичним інплантантом у традиційне тіло козацької автономії. Київських губернаторів, яких інколи плутали з «командующими в Малороссии», з 1719 р. по 1762 р. було 16⁵⁰: генерал-аншеф М.М. Голіцин (травень 1728 р. – 1730 р.) та генерал-лейтенант О.І. Шаховський (січень 1734 р. – квітень 1736 р.). Київськими ж генерал-губернаторами тоді були: дійсний таємний радник В.Л. Долгоруков (червень 1727 р. – лютий 1728 р.), а віце-губернатором Л. Шток (1727–1730), генерал-аншеф М.А. Матюшкін (серпень 1730 р. – березень 1731 р.), генерал-аншеф Й.-Б. Вейсбах (листопад 1731 – жовтень 1736 р.), а губернатором – генерал-лейтенант В.П. Шереметєв (листопад 1731 р. – січень 1736 р.)⁵¹. Саме тому Київська полкова канцелярія змушена була перебраться до невеликого сотенного містечка Козельця.

⁴² РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 605–607 об.

⁴³ Там же. Л. 608.

⁴⁴ РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 318.

⁴⁵ РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 320, 321, 324–324 об., 336, 347, 359.

⁴⁶ РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 380, 381, 388, 390.

⁴⁷ Там же. Л. 387.

⁴⁸ Там же. Л. 618–618 об., 619.

⁴⁹ РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1793, л. 618.

⁵⁰ Щербина В.И. Киевские воеводы, губернаторы и генерал-губернаторы от 1654 по 1775 г. // ЧИОНЛ. К., 1892. Кн. VI. С. 139–140.

⁵¹ Курукин И.В. Опыт административной истории России «эпохи дворцовых переворотов» // Архив русской истории: Сб. РГАДА. М., 2007. Вып. 8. С. 241–242.

Постійне перебування російських військ на території козацької України стало також достатньо впливовим засобом для зміцнення імперського контролю над автономією. «Консистенти» (російське військо на постоях), що невідступно вимагали провізії та фуражу, до того ж часто без жодної платні, були причиною постійних конфліктів. Щільність розквартирування більше десяти піхотних, драгунських та гусарських полків на території Гетьманщини насправді вражала. Про розташування полків та рот російської армії ще у травні 1727 р. доповідав у Генеральну військову канцелярію полковник Хом'яков⁵². 1 листопада 1727 р. імператорським указом гетьману Д. Апостолу було наказано «армейские драгунские и пехотные полки селить при городах, а Киевскому, Троицкому, Окскому, Тобольскому, Новотроицкому, Олонецкому, Володимерскому, Вятскому, Хлопновскому, Кинбурнскому и того десять драгунских полков быть в Малороссии на квартирах»⁵³. Провізію на 10863 солдатів та фураж на 10809 коней вимагалося «получать с малороссийских обывателей»⁵⁴. Лише за період з 15 квітня до 16 жовтня 1527 року було взято провізії («провианта») 19008 четвериків муки, 1188 четвериків круп, 3802 пуди солі, а фуражу – 64854 четвериків вівса і 97281 підвід сіна⁵⁵. Відомості за 1727–1729 рр. із восьми полків (крім Полтавського і Прилуцького) свідчать, що було видано 28010 четвериків муки, 1755 четвериків круп, 4983 пудів солі й за провізію заплачено 21442 рублі 22 копійки⁵⁶. Ф. Наумов нагадував Д. Апостолу про те, що «велено смотреть в постоянное в Малой Росии на винтерквартирах полки», щоб вчасно отримували порції та рації⁵⁷. У квітні 1728 р. гетьман писав з Москви Петрові ІІ про розквартирування російських полків на території України та клопотався про відповідну грошову платню за провізію «малороссианам»⁵⁸, у серпні того ж року Д. Апостол надіслав донесення про утримання російських полків, згідно з інструкцією, що діяла від 1723 р.⁵⁹ У листопаді 1728 р. за підписом гетьмана на адресу Колегії іноземних справ була надіслана чолобитна, у якій він просив пришвидшити вирішення питання оплати за провізію та сіль, взятих з українського населення на утримання російських військ⁶⁰. З цього приводу відома ціла низка універсалів Д. Апостола своїм полковникам про утримання населенням російських полків, порядок видання порцій та рацій, сіна і т. ін.⁶¹.

⁵² ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 2343, арк. 23.

⁵³ Там само. Арк. 69; *Джиджора І.* Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. // ЗНТШ. Львів, 1904. Т. LXI. Кн. V. С. 10.

⁵⁴ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 2343, арк. 70.

⁵⁵ Там само. Арк. 71.

⁵⁶ ЦДІАУЛ. Ф. 309 (НТШ), оп. 1, спр. 2496, арк. 60.

⁵⁷ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 2343, арк. 83.

⁵⁸ РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 3568, л. 63.

⁵⁹ Там же. Л. 79.

⁶⁰ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 1578, арк. 3.

⁶¹ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 2972, арк. 8–9; спр. 9380, арк. 25–30, 31–33, 34–38, 109–112; спр. 4570, арк. 8; спр. 4307; спр. 4264; спр. 4593; спр. 4560 та ін.

У такому тривалому процесі не обійшлося без зловживань. Надмірне стягнення порцій та рацій було зафіксоване наприкінці січня – на початку лютого 1729 р. у Переяславському полку, де перебували драгуни Володимирського полку, які цілком незаконно вимагали у місцевих мешканців гроші замість провізії⁶².

Табель Українського корпусу 1 лютого 1729 р. під командуванням генерал-фельдмаршала князя М.М. Голіцина у Києві, генерала Вейсбаха у Полтаві та барона Шверина у Переяславі зафіксував таке перебування російських драгунських полків на території Гетьманщини: Київського – у Стародубському полку, В'ятського – у Ніжинському, Володимирського – у Переяславському, Олонецького – у Лубенському, Новотроїцького – у Полтавському, Тобольського – у Гадяцькому. Окрім того, тоді ж навесні на Україну з-під Смоленська був відкомандирований Каргопільський драгунський полк⁶³. 15 вересня, а пізніше ще раз у жовтні 1730 р. фельдмаршал князь М.М. Голіцин повідомляв гетьмана про наказ стосовно розміщення військ ближче до турецьких кордонів, зокрема, воєначальникам з військами потрібно було бути: Бону – в Полтаві, принцу Гессен-Гомбурзькому – в Переяславі, графу Дугласу – в Ніжині, Леонтєву – в Гадячі⁶⁴. Згідно з універсалом Д. Апостола від 8 травня 1731 р., В'ятський полк розміщувався під Сосницею, Олонецький драгунський полк – під Переяславом, Володимирський – під Кременчуком, Новотроїцький – під містечком Нехворощею Полтавського полку, Київський драгунський – під Полтавою, частини Мекленбурзького корпусу – на території Чернігівського полку⁶⁵. Дагестанський піхотний, Ямбурзький драгунський, Капорський, Тобольський і Сербський гусарський полки так само дислокувалися в Гетьманщині.

У 1732 р. 8 із 15 драгунських полків дислокувалися уздовж російсько-польського кордону, на території Гетьманщини, зокрема, Троїцький і Невський – у Києві, Інгерманландський рухався через Переяславський полк, Володимирський – через Миргородський полк⁶⁶. Головні запасні «магазини», де зберігалися продукти, передовсім мука і крупи, розміщувалися у Києві та Батурині⁶⁷. У листопаді 1732 р. після передислокації десяти російських полків командування «от України до Смоленска» очолив генерал граф Вейсбах⁶⁸. 1733 р. 11 драгунських полків та 2 піхотних (інфантерія) полків розмістилися в Гетьманщині на вінтер-квартирах⁶⁹. Кожен із полків, для прикладу, Тобольський, налічував 1089 солдатів і 429 коней, а Інгерманландський мав

⁶² Там само. Спр. 3167, арк. 11.

⁶³ Сб. РИО. СПб., 1894. Т. 94 (январь–июнь 1729 г.). № 167–168. С. 541–542, 561.

⁶⁴ РГБ. НИОР. Ф. 159, д. 26, № 2058, № 2059.

⁶⁵ Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судьенко. Т. I. С. 100–106.

⁶⁶ РГВИА. Ф. 20, оп. 1/47, д. 33, л. 23–27.

⁶⁷ Там же. Л. 28–29.

⁶⁸ Там же. Л. 33–34.

⁶⁹ Там же. Л. 95–96.

1095 людей та 848 коней⁷⁰. На їх утримання з грудня 1727 р. були організовані «порції» та «рації»⁷¹. Універсал гетьмана від 3 грудня 1731 р. знову підтверджував їх видавання, обумовивши табельні ціни, а саме: за порцію 41 $\frac{3}{4}$ коп., а за рацію 95 коп.⁷². У жовтні 1728 р. гетьман листувався з полтавським полковником Василем Кочубеєм з приводу наболілого питання – про обтяження Полтавського полку військовими постояями⁷³. Березнем 1730 р. датується розслідування та суд над полковником Київського драгунського полку за побудову табору на кошти мешканців містечка Сосниці⁷⁴.

Між російськими військовиками та місцевими мешканцями часто спалахували конфлікти: як на політичному, так і на побутовому рівні. Не обійшлося й без криміналу. Данило Апостол, обіймаючи посаду миргородського полковника, ще 13 липня 1717 р. скрушно констатував у листі до гетьмана Івана Скоропадського «о насилиях постояльцев»⁷⁵. Відтоді минуло багато літ, однак він не переставав тримати це питання під контролем. У 1727 р. прилуцький полковник Гнат Галаган звернувся до гетьмана зі скаргою на полковника Леслі, який зайняв квартиру в помешканні його брата – полкового осавула Миргородського полку і «утесненнями вигнал его на хутор»⁷⁶. 1727–1730 рр. датується справа про побиття, вбивства, грабунки та інші безчинства розквартированих у Стародубському полку офіцерів і солдатів Мекленбурзького корпусу⁷⁷. 26 листопада 1727 р. датується «откритий лист» гетьмана Д. Апостола глухівським комісарам про виведення ним російських солдатів із с. Дунаєць Глухівської сотні Ніжинського полку у зв'язку із вчиненими ними крадіжками, самовільним вирубуванням лісів та іншими кривдами та образами, які були нанесені мешканцям села⁷⁸. Восени 1727 р. ад'ютант генерала Дугласа Наум Григор'єв побив гадяцького городского отамана Григорія Цюпку⁷⁹. Племінник генерал-лейтенанта Роппа прапорщик Петін вчинив рукоприкладство щодо прилуцького полкового обозного Михайла Огроновича та вїйта Леонтія Васильєва⁸⁰, а кантинармус Пермського полку Афанасій Ярмолін – щодо підданого бунчукового товариша Кочубея із с. Ярославця Глухівської сотні Ніжинського полку Мартина Ценка⁸¹; прапорщик Глухівського гарнізону Олександр Арсеньєв побив лютенського сотника Стародубського полку Онисима Величая⁸².

⁷⁰ РГВИА. Ф. 20, оп. 1/47, д. 33, л. 104.

⁷¹ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 2343.

⁷² Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко. Т. I. С. 159–162.

⁷³ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, т. III, спр. 2861, арк. 4.

⁷⁴ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 3516, арк. 20.

⁷⁵ РГБ. НИОР. Ф. 159, д. 26, № 445, л. 1.

⁷⁶ Там же. № 56, л. 82 об.

⁷⁷ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 433, арк. 28.

⁷⁸ Там само. Спр. 774, арк. 28.

⁷⁹ Там само. Спр. 2586, арк. 5.

⁸⁰ Там само. Спр. 2259, арк. 8.

⁸¹ Там само. Спр. 2455, арк. 14.

⁸² Там само. Спр. 4154, арк. 6.

Полковник Гаврило Милорадович 13 січня 1728 р. доповідав гетьманові «о непристойных словах», що прозвучали на його адресу з вуст полковника Тобольського полку Аракчеева⁸³. Того ж таки 1728 р. розпочалося слідство про розбійницький напад поручика Детерлінга з Мілітиновичем на дім Борозни у Гадячі «и о ране им ему шпагой нанесенной», в ході якого як факт доводиться розперезаність постояльців⁸⁴. Стародубський полковник І. Максимович також сповіщав гетьмана про «инвазію и гвалт» від нав'язливих постояльців. У цій справі знову фігурував той самий Мілітинович, який був родичем графа Гаврила Владиславича, останній, відповідно, користувався покровительством свого впливового дядька – Сави Владиславича Рагузинського⁸⁵.

На початку 1730-х рр. конфліктність ситуації ще більше посилилася. В лютому 1730 р. ніжинський священик Григорій Мигалевський подав супліку гетьману про побиття та знущання з боку путивльського поміщика Кузьми Яцини та драгунів В'ятського полку⁸⁶. З весни 1728 р. бере початок так звана «єропкінська справа». Підполковник Новотроїцького драгунського полку Олександр Єропкін «держал под караулом и мучительским способом бил ... батожем и протчимь нещадно» лютянського сотника Федора Келембета і також «пугал и безчестил разними бранними словами» гадяцького сотника Івана Пирятинського та Василя Велецького⁸⁷. Бунчуковий товариш А. Лизогуб із Конотопа Ніжинського полку у квітні 1730 р. подав чолобитну цариці Анні Іоанівні про захоплення його двору під квартири для війська та про його арешт, знеславлення і побиття сумнозвісним розбишакою-підполковником Єропкіним⁸⁸. У с. Лисе Топальської сотні Стародубського полку драгун В'ятського полку Микита Іванов побив на форпості козака Лук'яна Пономаренка, про що писав 14 травня 1730 р. у своєму донесенні Генеральній військовій канцелярії стародубський наказний полковник Андрій Миклашевський⁸⁹. На початку листопада 1730 р. покарали киями писаря містечка Березна Чернігівського полку Савицького за те, що той ще 1728 р. побив дружину драгуна Виборзького полку Феодосію Нікітіну⁹⁰. Навесні 1732 р. на території Гадяцької першої сотні Гадяцького полку драгуни Тобольського полку Петро Плотников, Прокіп Чуднов і Головцин убили двох козаків, Матвія Дзюбу з с. Сари та Якова Калку з с. Ковалівки⁹¹. Писар Глухівської ратуші Григорій Маленовський подав супліку зі скаргою на капітана глухівського гарнізону Івана Брянчикова за те, що той роз-

⁸³ РГБ. НИОР. Ф. 159, д. 26, № 440, л. 2.

⁸⁴ Там же. № 276.

⁸⁵ Там же. № 277.

⁸⁶ ЦДАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 3422, арк. 4.

⁸⁷ РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 3568, л. 32.

⁸⁸ ЦДАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 154 а, арк. 96–97.

⁸⁹ Там само. Спр. 3554, арк. 1–2.

⁹⁰ Там само. Спр. 2620, арк. 6.

⁹¹ Там само. Спр. 4072, арк. 6.

квартирував солдатів у його хаті та зневажав господаря⁹². Стародубський полковник, російський офіцер Олександр Дуров 1733 р. повідомляв гетьману про те, що стародубівський війт С. Ширай жалівся йому на майора Українського корпусу Бреймера в тому, що той, насміхаючись, заплатив лише 60 коп. за дві доби, проведені у містечку Бакланах, натомість на його потреби згодували 6 четвериків вівса, крім того дали вдосталь вівса, сіна як фураж для офіцерських, драгунських та підйомних коней, а також підводи⁹³. Наступного 1734 р. полковник О. Дуров уже повідомляв про трагедію: російський солдат майора Лефле у Стародубі убив шпагою козака Охоченка. Стародубський сотник Христиневський з цього приводу доповідав, що «оный солдат дочок его по двору, не пускал в хату, ганяеть; он стал ему, солдату говориты: Тебе де если чого не дано, то требуй у мене, а дочок моих не займай». Тоді солдат ударив шпагою козака у груди, той вискочив з хати і упав за смертью⁹⁴. Інші, не менш трагічні, випадки трапилися у тому ж Стародубі, коли капрал Ризького полку побив міщанку Євдокію Василиху та згвалтував дівчину Ірину Михайлову⁹⁵.

Протиріччя між гетьманською та імперською системами влади загострювалися і на рівні міського самоврядування. Московській державі та її правонаступниці – Російській імперії не були відомі засади магдебурзького права. Натомість Київ та інші українські міста жили за його нормами від XV ст. Магдебурзьке право магистратам Стародуба та Ніжина гетьман підтвердив універсалами від 7 листопада 1728 р. та 17 січня 1729 р.⁹⁶. 19 квітня 1733 р. гетьман відзначав у своєму універсалі до київського полковника Антона Танського, що у Києві розмістилися ще «с прошлого 1731 году три армейския полка, от чего имеют немалое утиснение и нужду» київські міщани⁹⁷. Тому конфлікт був закладений у самому зародку, хоча права і вольності міст загалом підтверджувалися жалуваними грамотами російських правителів. Незважаючи на це, Д. Апостол зумів забрати Київ з-під надмірної генерал-губернаторської опіки й повернути під свою, гетьманську юрисдикцію. На початку свого царювання Анна Іоанівна 1730 р. новою жалуваною грамотою підтвердила самоврядні права міста. Однак, через три роки видала новий указ, в якому вже йшлося «о сохраненіи кievскимъ мѣщанамъ прежнихъ ихъ правъ и вольностей – быти имъ под вѣдѣніемъ гетмана и кievскихъ губернаторові»⁹⁸.

⁹² Там само. Спр. 4036, арк. 1–2.

⁹³ РГБ. НИОР. Ф. 159, д. 26, № 108, л. 85.

⁹⁴ Там же. № 109, л. 85 об.

⁹⁵ ЦДАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 4468, арк. 5.

⁹⁶ Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судинко. Т. I. С. 40–43, 51–54.

⁹⁷ Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського (Публ. І. Ситого) // Сіверянський літопис. 1998. № 5 (23). Вересень–жовтень. № 120. С. 78.

⁹⁸ *Щербина В.І.* Нариси з історії Києва, відколи приєднано його до Московської держави до початку світової війни і революції (1654-1914) // Нові студії з історії Києва. К., 1926. С. 9.

Смерть на початку січня 1733 р. довголітнього київського війта Дмитра Полоцького (1700–1733) спричинила нові вибори, з якими пов'язана так звана «справа Войнича». Формально гетьман запропонував міщанам за старим звичаєм вибрати чотирьох найбільш достойних кандидатів, наголосивши, проте, на імені свого претендента – Кузьми Кричевця. Очевидно, питання набрало певного розголосу. У справі патронату та рекомендації 20 липня 1732 р. Д. Апостол з Глухова спеціально писав московському гофмейстеру С.А. Салтикову листа як супровід київському бурмистру К. Кричевцю «с товариством», що вибиралися із Глухова до Санкт-Петербурга в Колегію іноземних справ з «прошенім»⁹⁹. У свою чергу, київський генерал-губернатор, австрієць на російській службі Йоган-Бернгард фон Вейсбах, висунув свою кандидатуру – бунчукового товариша Василя Биковського, внука і сина колишніх київських війтів Івана (Яна) і Федора Биковських. 1734 р. сенат затвердив кандидатуру К. Кричевця, однак через місяць сенатську постанову було скасовано та оголошені нові вибори¹⁰⁰. Й.-Б. Вейсбаху було надіслано таємний припис, в якому наголошувалося, «дабы он на тот выбор под руками смотрел, и как возможно старался, чтобы они выбрали из природных великороссийских людей, которые в Киеве мещанами состоят»¹⁰¹. Натомість у київському магістраті бурмистри, райці, старости цехів та урядники 20 жовтня 1734 р. вільними голосами обрали свого – київського міщанина Павла Войнича, який став послідовним противником підпорядкування Києва будь-якій, навіть і гетьманській, владі¹⁰².

Загалом, гетьманська та імперська гілки влади у цей період намагалися толерувати одна одну на спільній території, однак глибинні протиріччя між ними, що базувалися на кардинально відмінних та століттями усталених державних традиціях, ще більше підсилювали кризові явища у владних структурах як козацького Гетьманату, так і Російської імперії в цілому. Маховик форсованої нівеляції російським централізмом засад української автономії, стрімко запущений ще за Петра I, годі було зупинити. Розважлива політика старого гетьмана та його оточення лише на декілька років, тимчасово відклала руйнівний для козацького Гетьманату ліквідаційний процес.

⁹⁹ РГАДА. Ф. 1239 (Канцелярія обер-гофмейстера), оп. 3, д. 34773, л. 1–1 об.

¹⁰⁰ Андрієвский А. Указ 1734 г. о бытии в Киеве войтом Козьме Кричевцу и сведение об испр[авляющем] в 1739 г. должн[ость] киевского войта Быковском // Киевская старина. 1891. Т. XXXIII. № 5 (Май). С. 310.

¹⁰¹ Щербина В.І. Упривілейовані війти міста Києва (именомого Подола) // Нові студії з історії Києва. К., 1926. С. 123.

¹⁰² ЦДАУК. Ф. 59 (Київська губернська канцелярія), оп. 1, спр. 375, арк. 30–34; Щербина В.І. Нові студії з історії Києва... С. 10, 117, 123.